Projektas „Parama demokratinėms institucijoms ir visuomenės poliarizacija: tarpusavio sąveikų analizė“ (Nr. S-VIS-23-19)

Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Tyrimo rezultatais grįstos rekomendacijos

Projekto „Parama demokratinėms institucijoms ir visuomenės poliarizacija: tarpusavio sąveikų analizė“ tikslas buvo ištirti afektinės poliarizacijos mastą Lietuvoje ir jos priežastis, pasiūlant rekomendacijas, kaip mažinti poliarizacijos lygį ir politinį nepasitikėjimą. Tyrimą įgyvendino: dr. Ainė Ramonaitė (tyrimo vadovė), dr. Mažvydas Jastramskis, dr. Ieva Petronytė-Urbonavičienė, dr. Lukas Pukelis, dr. Adelė Vaiginytė, prie tyrimo taip pat prisidėjo Leibnizo socialinių mokslų instituto (GESIS) tyrėja Monika Verbalytė. Tyrimas finansuotas Lietuvos mokslo tarybos lėšomis (S-VIS-23-19).

Čia pateikiame glaustą tyrimo rezultatų santrauką ir rekomendacijas tikslinėms grupėms. Pilnus tyrimo rezultatus su duomenų analize ir nuorodomis į literatūrą galima rasti kolektyvinėje monografijoje Ramonaitė, A. (red.) *Bendrystės išbandymas: (ne)pasitikėjimas valstybe ir visuomenės poliarizacija Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2026.

Vilnius 2026

Turinys

Problemos kontekstas 3
Rekomendacijos politinėms partijoms ir politikams 4
Rekomendacijos pilietinės visuomenės organizacijoms 7
Rekomendacijos plačiajai visuomenei ir nuomonės formuotojams 9

Problemos kontekstas

- Emocinė arba afektinė poliarizacija (angl. *affective polarisation*) akademinėje literatūroje apibrėžiama kaip gilus, emocijomis ir tapatybe grįstas visuomenės pasidalijimas į politines stovyklas ir/arba stiprus priešiškumo jausmas (angl. *animosity*) priešininkų stovyklai.
- Pastaruoju metu visame pasaulyje didėjanti afektinė poliarizacija laikoma ypač pavojingu reiškiniu, nes ji skatina stiprias emocijas ir tarpgrupinį konfliktą, taip mažindama visuomenės sanglaudą ir tarpusavio pasitikėjimą, skatindama dezinformacijos ir misinformacijos plitimą, priešininkų dehumanizaciją, politinį smurtą.
- Afektinės poliarizacijos plitimas glaudžiai susijęs su pastarąjį dešimtmetį pasaulyje ryškėjančia demokratijos erozijos arba autoritarėjimo tendencijomis. Viena iš pagrindinių to priežasčių – normalaus politine konkurencija grįsto politinio konflikto transformacija į ekstraordinarinį konfliktą, kur į priešininką žiūrima kaip į grėsmę valstybei ir moralinį blogį.
- Lietuvoje afektinė poliarizacija kol kas nėra pasiekusi kritinio lygio (lyginant su kitomis šalims), tačiau, ekspertų vertinimu, nuo 2020 m. poliarizacija Lietuvoje reikšmingai išaugo, lyginant su 2000-2020 m. laikotarpiu.
- 2024 m. rinkimų kontekste didžiausias susipriešinimas buvo stebimas tarp Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų (TS-LKD) ir politinės partijos „Nemuno aušra“ rinkėjų. Emocinį susipriešinimą taip pat kelia LGBT+ teisių, COVID-19 skiepų, sovietmečio vertinimo ir paramos Ukrainai klausimas. Tačiau tyrimas rodo, kad Rusiją palaikančių ir/ar Ukrainos kovoje su Rusija nepalaikančių žmonių procentas Lietuvos visuomenėje yra labai mažas (1-2 proc.).
- Nors pasitenkinimas demokratijos veikimu Lietuvoje stabiliai augo nuo 2009-2011 m. ekonominės krizės, pasitikėjimas politinėmis institucijomis lieka gerokai mažesnis nei Europos Sąjungos vidurkis. Lietuvai būdingas asimetrinis politinis pasitikėjimas, kai dešiniųjų partijų (TS-LKD ir liberalių partijų) rinkėjų pasitikėjimas politinėmis institucijomis yra gerokai aukštesnis nei kairiųjų ir populistinių partijų, nepriklausomai nuo to, kas yra valdžioje.
- Viena iš reikšmingiausių giluminių asimetrinio nepasitikėjimo priežasčių yra susijusi su nepakankamai įvertintais posovietinės transformacijos ekonominiais ir socialiniais padariniais, sukėlusiais socialinio apmaudo (*ressentiment*) reiškinį, kuris paaiškina balsavimą už populistines partijas, alternatyvios žiniasklaidos vartojimą ir kt.
- Globalinio demokratijos nuosmukio ir geopolitinių grėsmių kontekste Lietuvoje svarbu mažinti socialinio apmaudo lygį ir neleisti afektinei poliarizacijai pasiekti kritinės ribos, kuomet grupinis priešiškumas ima pats save eskaluoti.

Rekomendacijos politinėms partijoms ir politikams

Šios rekomendacijos skirtos **atsakingą politiką siekiančioms vykdyti partijoms** ir politiniams veikėjams, kurie yra nusiteikę savo politinės kampanijos tikslus derinti su ilgalaikiais valstybės interesais. Taip pat jos gali būti panaudotos kurti **paskatas teisėkūros priemonėmis**, įstatyminėmis nuostatomis (arba etikos kodeksais) motyvuojant politines partijas nesiekti trumpalaikės politinės naudos valstybės nacionalinio saugumo sąskaita.

Vengti moralizuojančio diskurso ir politinius oponentus grėsminančios retorikos

Politiniai veikėjai turėtų vengti perteklinio moralizuojančio diskurso vartojimo, politinius oponentus įvardijant kaip grėsmę ir moralinį blogį, *kai nėra objektyvių politiškai nešališkų įrodymų* dėl oponentų keliamos grėsmės valstybei. Nors tokios priemonės gali mobilizuoti dalį rinkėjų ir pasitarnauti trumpalaikei rinkiminei sėkmei, jos kenkia visuomenės atsparumui, nes didina rinkėjų tarpusavio priešiškumą ir mažina politinį pasitikėjimą. Elito retorika daro įtaką rinkėjų nuostatoms ir jos rezultatai gali būti jaučiami gerokai ilgiau nei trunka rinkimų kampanija. Taigi rinkimų kampanijos priemones reikia vertinti ilgojoje perspektyvoje ne vien per partijos sėkmės, bet ir per valstybės saugumo ir visuomenės atsparumo prizmę.

Vengti tapatybinių konfliktų dėl praeities vertinimo

Dabartinę poliarizaciją Lietuvos visuomenėje gilina istorinės skirtys, susijusios tiek su sovietmečio vertinimu, tiek su giliomis dalies visuomenės nuoskaudomis dėl pokomunistinės transformacijos padarinių. Tačiau tyrimas parodė, kad vadinamoji „sovietinė nostalgija“ Lietuvoje yra susijusi ne tiek su teigiamu sovietinio režimo vertinimu, kiek su neigiamu dabarties politikos vertinimu ir nostalgija vadinamosios „modernybės epochos“ bruožams, kurių lygiai taip pat ilgimasi ir Vakarų šalyse, nepatyrusiose totalitarinio režimo poveikio. Be to, nostalgija yra universaliai aptinkamas (taip pat ir Vakarų šalyse) gynybos mechanizmas žmonėms, kurie patyrė negatyvias staigių socialinių ir ekonominių pokyčių pasekmes, pvz., dėl deindustrializacijos ir globalizacijos. Itin svarbu vengti dabartinių politinių skirčių siejimo su istorinėmis diskusijomis, kas buvo arba yra „teisingoje“ istorijos pusėje, nes tai ne tik labai moralizuojantis ir sunkiai išsprendžiamas konfliktas, bet ir daugiausia potencialo susisieti su parama Rusijai turintis klausimas. Efektyvus šios problemos sprendimas būtų mažinti mnemoninių (istorinės atminties) kovų svarbą dabarties politikoje, atsisakant pretenzijų į vienintelį „teisingą“ praeities naratyvą ir pripažįstant, kad galimi skirtingi pokomunistinės transformacijos sėkmės vertinimai.

Siekti partinės sistemos depoliarizacijos

Demokratijose dalis konfliktų yra efektyviai išsprendžiami, pasiekus plataus lygmens susitarimą tarp partijų – gerasis pavyzdys iš Lietuvos yra ankstesni susitarimai tarp visų parlamentinių partijų dėl didėjančio finansavimo gynybai. Naujas susitarimas pas mus galėtų apimti *grėsmių* Lietuvai (susijusių su išorės priešu) ir *pažeidumų* (susijusių su vidaus socialinėmis problemomis) apibrėžimą, atsiejant užsienio ir saugumo politiką nuo vidaus politikos perskyrų. Aktyvi depoliarizacija papildomai reikštų naujų vienijančių žinučių, pozityvių politinių simbolių paieškas, tarppartinio bendradarbiavimo demonstravimą, oponentų legitimumo pripažinimą.

Keisti tapatybines kovas į ideologinius skirtumus socioekonominiais klausimais

Ideologiniai skirtumai savaime nėra žalingi politikai. Žalingais jie tampa tuomet, kai žmonės nebegali idėjiškai susikalbėti, o afektinis priešiškumas kyla iš nekeičiamų kultūrinių tapatybių. Nepaisant to, kad šiuolaikiniame pasaulyje abejojama kairės ir dešinės perskyrų aktualumu, horizontalios takoskyros – pavyzdžiui, skirtingas regionų ekonominis išsivystymas, pajamos arba visuomenės grupių priėjimas prie paslaugų, tokių kaip švietimas ar medicina – žymiai lengviau pasiduoda viešosios politikos priemonėms. Be to, žmonės žymiai paprasčiau keičia nuomonę apie išlaidas sveikatai ar švietimui nei apie tapatybinius ar moralės klausimus. Kitaip tariant, politinių rinkėjų tapatybių konstravimas pagal idėjinį požiūrį į rinką ar mokesčius būtų ne tik naudingas rinkiminės strategijos požiūriu, tačiau ir palankesnis afektinės poliarizacijos mažinimui nei, pavyzdžiui, grįstas sovietmečio laimėtojų ar pralaimėtojų naratyvu.

Spręsti viešojo valdymo kokybės ir regioninės nelygybės problemas

Viena iš giluminių poliarizaciją ir politinį nepasitikėjimą Lietuvoje didinančių priežasčių yra psichologinis *socialinio apmaudo* fenomenas, kuris glaudžiai susijęs tiek su pokomunistinės transformacijos atminimi, tiek su dabartinėmis viešojo valdymo spragomis, ypač regionine nelygybe. Investicijos į geresnę valdyseną, ypač tose vietovėse ar socialinėse grupėse, kuriose jaučiamas didesnis socialinio apmaudo lygis, ilguoju laikotarpiu gali duoti reikšmingų teigiamų rezultatų. Ypač svarbu būtų mažinti regioninę atskirtį, daugiau dėmesio skiriant periferiniams regionams, kurie nutolę nuo pagrindinių didmiesčių – Vilniaus ir Kauno – daugiau nei 60 min. kelio atstumu, bei pasienio regionams. Tam reikalingos į vietos specifiką atsižvelgiančios priemonės, leidžiančios užčiuopti specifinį vietovės potencialą. Tokias priemones geriausiai formuoti įtraukiant vietos gyventojus į sprendimų priėmimo procesus, tuo pačiu užsitikrinant jų paramą priimtiems sprendimams.

Vengti politizuoti gynybos politikos klausimus

Atsižvelgiant į dabartines grėsmes nacionaliniam saugumui, itin svarbu vengti supinti idėjiškai poliarizuojančias vidaus politikos temas (pvz., tokias kaip vienalytės santuokos) su užsienio ir gynybos politika. Be to, tiek oponuojančių stovyklų politikai, tiek politikos apžvalgininkai turėtų būti itin atsargūs, kad dirbtinai negilintų visuomenėje skirčių nacionalinio saugumo klausimais, siųsdami rinkėjams neteisingus „signalus“ apie neva egzistuojančius politinio elito skirtumus šiais klausimais.

Akcentuoti vienijančias tapatybes

Vienas iš svarbių patarimų, kuriuos akcentuoja užsienio tyrėjai – poliarizaciją ir politinį nepasitikėjimą mažina vienijančių tapatybių akcentavimas. Lietuva šiuo požiūriu yra itin dėkingoje situacijoje, nes kolektyvinėje atmintyje dar labai gyva Atgimimo laikotarpio ir Sausio 13-osios patirtis yra vienijanti, o ne skaldanti. Tai, kad mūsų šalies Nepriklausomybė buvo atkurta ir apsaugota ne vien elito, o visos visuomenės pastangomis, yra esmingai svarbus mūsų kultūrinis išteklius, saugantis mus nuo Rusijos propagandos. Todėl itin svarbu šių simbolių nenaudoti politinėms kovoms su oponentais. Galbūt galima svarstyti ir tai, kaip transformacijos metu patirti sunkumai, susiję su ekonominės sistemos pokyčiais, galėtų būti įtraukti į oficialų pasipriešinimo naratyvą kaip kaina (taigi ir indėlis), kurią sumokėjome už Nepriklausomybės atgavimą, tokiu būdu su(at)kuriant orumą tų žmonių, kurie daug prarado dėl ekonomikos restruktūrizacijos ir atsivėrimo globalinei konkurencijai.

Rekomendacijos pilietinės visuomenės organizacijoms

Šios rekomendacijos skirtos organizacijoms (įskaitant ir žiniasklaidos priemones), kurios norėtų vykdyti iniciatyvas, skirtas afektinei poliarizacijai ir/ar politiniam nepasitikėjimui mažinti, t.y. **vykdyti vadinamąsias elgesį arba nuostatas keičiančias intervencijas.** Šios rekomendacijos daugiausia grįstos kitų šalių patirtimi ir moksliniais tyrimais apie įvairių intervencijų efektyvumą.

Stereotipinių įsitikinimų apie oponentus keitimas

Vienas iš svarbių afektinę poliarizaciją skatinančių veiksnių yra klaidingi įsitikinimai apie oponentus, dažniausiai suvokiant juos kaip labai kitokią, homogenišką ir negatyviai nusiteikusią grupę. Taigi galimos intervencijos orientuojasi į nepagrįstų nuostatų apie kitą grupę korekciją, pavyzdžiui, nurodant į faktus, kad kitos grupės atstovų, pritarančių tam tikrai politikai, dalis nėra tokia didelė kaip neteisingai priskiriama. Panašiai gali būti taisomas ir stereotipizuotas kitos grupės suvokimas, pavyzdžiui, parodant netipinius tos grupės atstovus, arba argumentuojant, kad įsivaizduojamas priešiškos grupės rėmėjo prototipas nėra toks jau dažnas. Pavyzdžiui, žiniasklaidai patariama daugiau eterio suteikti nuosaikesniems, o ne radikalesniems politikams iš tam tikrų poliarizuojančių partijų ir/arba daugiau rodyti stereotipų neatitinkančių abiejų stovyklų atstovų. Tai parodo priešišką grupę kaip mažiau homogenišką bei piktavališką ir mažina polinkį jos nekęsti ar ją dehumanizuoti.

Kontakto tarp oponuojančių grupių skatinimas

Priemonės, nukreiptos į santykius tarp grupių, naudoja seniai žinomą, bet kontraversiškai vertinamą kontakto tarp grupių metodą. Pagrindinė jo idėja ta, kad realus kitos grupės patyrimas per vienokį ar kitokį santykį padeda nugalėti stereotipus, nes leidžia realiai patirti tos grupės narius kaip įvairius žmones. Didžiausia šio metodo kritika susijusi su galimybe, kad kontaktas *gali ir pabloginti* santykius tarp grupių, nes įmanoma, jog jis patvirtins turimas negatyvias nuostatas ir stereotipus. Dėl to taikant grupių kontakto metodą yra svarbu laikytis keleto bazinių sąlygų. Pirma, santykis tarp skirtingų grupių narių turėtų būti grįstas lygybe ir pagarba toms pačioms bazinėms taisyklėms. Antra, santykio kontekstas turėtų skatinti bendrus tikslus ir bendradarbiavimą. Trečia, kontaktas turėtų būti atitinkamai struktūruotas, pavyzdžiui, tokias intervencijas lydėtų konstruktyvaus dialogo ir jautrumo treniravimas.

Medijų raštingumo ir medijų poveikio raštingumo ugdymas

Rekomenduojama medijų raštingumo ugdymą plėtoti kaip kryptingą afektinės poliarizacijos mažinimo priemonę, ypač stiprinant medijų poveikio (angl. *media influence literacy*) ir emocinį raštingumą. Tam skirtose programose galėtų būti mokoma atpažinti, kaip naujienų atranka, antraštės, vaizdai, įsitraukimą skatinantis socialinių tinklų turinys ir algoritmai veikia auditorijos emocijas, formuoja „mes“ ir „jie“ priešpriešą bei stiprina nepasitikėjimą kitokių pažiūrų žmonėmis. Kartu svarbu ugdyti gebėjimą atpažinti savo emocines reakcijas į provokuojantį turinį, kritiškai įvertinti pyktį, baimę ar pasipiktinimą žadinančias žinutes ir neskubėti jų platinti.

Praktinėse veiklose mokiniai ir suaugusieji galėtų analizuoti emocingas publikacijas, lyginti skirtingų šaltinių pateikiamus to paties įvykio vertinimus, aptarti, kaip socialinių tinklų algoritmai stiprina pykčio ir pasipiktinimo emocijas, mokytis konstruktyviai reaguoti į priešišką ar žeminančią komunikaciją. Tokia ugdymo kryptis padėtų mažinti impulsyvų reagavimą, stiprintų empatiją kitų grupių atžvilgiu ir skatintų argumentuotą, pagarbesnį dalyvavimą viešajame diskurse.

Rekomendacijos plačiajai visuomenei ir nuomonės formuotojams

Šios rekomendacijos skirtos visiems Lietuvos gyventojams, o ypač nuomonės formuotojams, aktyviai besireiškiantiems socialinėse medijose, **kuriems rūpi Lietuvos valstybės saugumas** ir visuomenės atsparumas, kurie **nori reflektuoti savo pačių nuostatas ir elgseną** bei jų politines pasekmes.

Emocinio raštingumo ugdymas

Emocinis raštingumas – tai gebėjimas atpažinti, suprasti ir valdyti savo pačių emocijas bei tinkamai reaguoti į kitų emocijas. Afektinė poliarizacija remiasi būtent emocinėmis reakcijomis į kitą, tokiomis kaip pyktis ir pasibjaurėjimas. Emocinio raštingumo ugdymas gali mažinti poliarizaciją, pirma, mokant atpažinti situacijas, kuomet politiniai „dirgikliai“ sukelia afektines reakcijas ir jas suvaldyti. Antra, aukštas emocinis raštingumas skatina savivoką ir savo šališkumų reflektavimą. Trečia, emocinis raštingumas ugdo empatiją priešininkui, leidžiančią suprasti skirtingas kito patirtis ir elgesio motyvus, neatsisakant savo įsitikinimų.

Intelektinio kuklumo ugdymas

Susijusi rekomendacija yra ugdyti savo intelektinį kuklumą (angl. *intelectual humility*) arba savo intelekto ribotumo pripažinimą, taigi didesnį kritiškumą savo nuostatų atžvilgiu. Pastebėta, kad intelektinis kuklumas susijęs su geresniu įsivertinimu to, ką žmogus žino, o ko ne, su refleksyvesniu ir atviresniu (angl. *open-minded*) mąstymu, didesne tolerancija, didesniu noru ginti kitaip mąstančių grupių teises, taigi jis tampa svarbia prielaida bandant užmegzti dialogą su kita stovykla poliarizuotuose kontekstuose.

Moralinio pasipuikavimo vengimas

Nemažai poliarizacijos tyrimų akcentuoja neigiamą moralinio pasipuikavimo (angl. *moral grandstanding*) ir su juo susijusio dorybių signalizavimo (angl. *virtue signaling*) poveikį. Moralinio pasipuikavimo arba „teisuoliškumo“ sąvoka nurodo į moralizuojančio diskurso vartojimą, *siekiant aukštesnio socialinio statuso*. Jis paprastai reiškiasi tokiomis formomis kaip išskirtinai nekompromisinės pozicijos prisiėmimas ir perdėtų emocijų reiškimas diskusijose vertybiniais klausimais, prisijungimas prie „gėdinimo“ kampanijų (dažniausiai skaitmeninėje erdvėje), siekis savo „tvirta“ moraline pozicija pranokti kitus. Tyrimai rodo, kad moralinis pasipuikavimas didina afektinę poliarizaciją, skatindama performatyvų pykčio reiškimą,

dichotomizuotą pasaulio suvokimą „juoda-balta“ kategorijomis. Siekiant mažinti šiuos negatyvius poveikius, siūlomos tokios priemonės kaip savo intencijų reflektavimas (pvz., ar aš noriu išspręsti problemą, ar ištransliuoti savo moralinį pranašumą), aktyvus klausymasis (bandymas suprasti, kodėl žmogus užima tokią poziciją), oponento argumento, o ne jo protingumo ar dorumo kvestionavimas, įsivertinimas, kaip pateiktą nuomonę gali „perskaityti“ idėjos nepalaikantys asmenys.